

El perfum de la reina de Sabà

“El país de la reina de Sabà. Tresors de l’antic lemen” és el suggerent títol de l’exposició recentment arribada a la Fundació Bancaixa de València. A Barcelona, CaixaForum ens acosta també a les terres on va poder viure aquesta reina llegendària. Un bon moment per provar de saber alguna cosa més sobre la dona que ha captivat mig món sense necessitat d’existir.

“**A**rribà a Jerusalem amb un gran seguici, amb camells carregats d’espècies aromàtiques, gran quantitat d’or i pedres precioses. Es va presentar a Salomó i li va fer totes les preguntes que li venien al pensament”, explica la Bíblia al capítol 10 del “Primer llibre dels reis”. No cal dir que, tractant-se del rei savi per excel·lència, el monarca d’Israel va respondre amb precisió tots i cadascun dels enigmes: “No hi hagué res que el rei desconeguera i no poguera resoldre.” I ella es va rendir a l’evidència. Per això el va obsequiar amb magnífics regals. Tan magnífics que, en un palau acostumat a la riquesa i als tributs de tota mena, van causar fonda impressió: “Mai més no arribaren tantes espècies aromàtiques com les que la reina de Sabà va regalar al rei Salomó.”

La reina de Sabà. Han passat cosa de 3.000 anys, des que el relat més o menys fugaç de l’Antic Testament situa aquesta també prou fugaç visita. (Tan fugaç que, després de l’intercanvi de presents, “la reina se’n tornà al seu país amb el seu seguici” i ja està.) Però, tanmateix, el mite persisteix. Per entendre fins a quin punt forma part del nostre imaginari llegendari només hem de pronunciar el seu nom i adonar-nos, tot seguit, que només la seva menció evoca exotisme, bellesa, riquesa i misteri. Esdevinguda sinònim de seducció, la imatge que ens hem format d’aquesta mitològica reina té encara prou força per convertir-se en un reclam publicitari ben eficient, tant si es tracta de ven-

dre les exquisideses del pistatxo iranià (que, si era un privilegi reservat a la cort imperial de la reina de Sabà, segons explica la propaganda, el temps l’ha posat a l’abast de tothom) com d’un tractament de bellesa a base d’algues i llots de la mar Morta o d’una superproducció de Hollywood sobre les peripècies més o menys bíbliques de Yul Brynner i Gina Lollobrigida.

Perquè, abans d’arribar a tan prosaiques ocupacions, la figura de la reina de Sabà ha sobrepassat la menció que se’n fa en l’esmentat capítol de l’Antic Testament. Ha travessat transversalment les tres religions del llibre (jueva, cristiana i musulmana), ha pres infinitat de camins diferents en la tradició oral i escrita, s’ha convertit en “mare” de nacions senceres, ha quedat estretament lligada a objectes considerats tan sagrats com són l’Arca de l’Aliança o la Vera Creu. I tot, per una visita al rei d’Israel (és clar que, segons l’Alcorà o la tradició etíop, la visita es va allargar prou més del que recull la Bíblia, amb descendència inclosa). Però anem a pams.

Qui era, la reina de Sabà? O encara: va existir, realment? Ara per ara, aquestes i altres preguntes continuen en l’aire, per bé que, de respostes, n’hi hagi de tots colors. A grans trets, queden resumides en quatre possibilitats: pot tractar-se d’un personatge imaginari que encarna Istar, deessa semítica representant de la fecunditat i de l’amor a Mesopotàmia i Fenícia (que posteriorment els grecs assimilaren a Afrodita, i els romans, a Cíbele). També pot ser una matriarca o reina del nord de la pe-

ínsula aràbiga, on sí que hi havia, en aquell primer mil·lenni abans de la nostra era, dones governants. Altres tradicions l'associen a Bilqís, reina llegendària de la zona que actualment ocupa el Iemen i on es va desenvolupar el regne de Sabà (si bé històricament sembla que no hi havia reines, podria haver estat una dona regent que va governar disset anys, segons puntualitza el mite, abans de passar el poder al seu fill; però també pot ser que el qualificatiu "de Sabà" s'hagués inclòs al relat bíblic, escrit a posteriori dels fets que descriu, per donar-li força, ja que era una mena de tòpic literari de l'època que automàticament s'associava a indret llunyà, exòtic i ric). I, finalment, des de l'actual Etiòpia afirmen que es tracta de la reina Makeda, mare de Menelik I, que va encetar la dinastia salomònica (perquè, com veurem, era fill de Salomó).

Israel, Salomó. Per comprendre algunes de les claus en què es mouen els diferents relats, però, cal fer una prèvia –encara que obligatòriament breu– contextualització geogràfica. I econòmica –sobretot econòmica–. Ens movem al voltant de l'any 950 ane. (abans de la nostra era), data en què se situa la famosa visita, per bé que els diferents relats no estan exempts de referències –i interessos– posteriors (de cada moment en què van ser escrits). A les perifèries dels dos grans imperis que han dominat les riberes fèrtils del Nil, d'una banda, i del Tigris i l'Eufrates, de l'altra (Egipte i Mesopotàmia), sorgeixen diversos regnes, amb potència i formes també diverses (segons la correlació de forces), que hi estableixen relacions comercials i/o de conflicte i/o de vassallatge. Al mateix temps, el declivi de l'imperi egipci deixa sense dominació forana just l'espai intermedí entre les potències: Palestina. Serà aquí on farà acte de presència el regne d'Israel que apareix relacionat amb la nostra reina de Sabà: els filisteus dominen la costa i les valls; a les muntanyes, hi ha els pobles d'origen tribal i pastoral que viuran un procés de progressiva unió i que van formant l'entitat etnopolítica "Israel"; aquests s'enfronten amb la resta de

pobles i estenen el seu domini territorial al mateix temps que reforcen les estructures internes fins a arribar a la coronació de David com a rei d'Israel; el regne supera l'antic estat tribal mitjançant una política de consolidació de posicions i expansió territorial (s'afegeix al domini la ciutat estat de Jerusalem), i, finalment, després del rei guerrier, arriba la imatge del savi Salomó i, amb ell, la maduresa de l'estat: les relacions polítiques es basen, sobretot, en la diplomàcia i, tal com descriu Mario Liverani a la seva obra *Antico Oriente*, "l'emparentament amb Egipte confereix un gran prestigi. Floreix el comerç, en associació amb els fenicis de Tir, i es potencia la ruta comercial amb el sud d'Aràbia, d'on arriben l'or i l'incens". "La visita de la reina de Sabà a Jerusalem –rebla Liverani– té tons novel·lescós, però el seu rerefons comercial i diplomàtic és històric."

Sabà, Bilqís. "Els sabeus són riquíssims per la fecunditat dels seus boscos olorosos, a més de les seves mines d'or, pels regadius dels seus camps i per la seva producció de mel i cera", escrivia l'historiador romà Gai Plini II a la seva *Naturalis Historia*.

"Els sabeus són riquíssims per la fecunditat dels seus boscos olorosos, a més de les seves mines d'or"

Sabà, un dels quatre regnes que dominaven l'actual Iemen, al sud de la península aràbiga (i on va esdevenir preminent durant uns quants segles), la terra que els romans van qualificar d'Arabia Felix en contraposició a l'Arabia Petraea i a la Deserta, va tenir un important paper de mitjancer comercial entre el món índic i el mediterrani. No

exactament en la data en què se situa la visita de la llegendària reina, sinó un parell de segles més tard (ja havíem quedat que aquests tipus de relats incorporen fets, referents i interessos posteriors), la ruta de l'incens vorejava totes les costes de l'Aràbia i del mar Roig per transportar canyella, pedres precioses o tot tipus d'espècies aromàtiques cap al nord: l'encens i la mirra, i àloe, bàlsam, senet de l'Índia o làdan.

Com explica Felipe Maíllo, comissari de l'exposició "El país de la reina de Sabà. Tresors de l'antic Iemen", que és a la Fundació Bancaixa de València fins al 18 de maig, "gràcies a les caravanes de camells, durant segles, des de Babilònia a Roma, es van poder alçar núvols d'encens des dels temples cap al cel per servir d'aliment als déus". Perquè aquest món antic consumia una quantitat sorprenent de productes aromàtics (sorprenent des de la perspectiva actual, que associa l'encens a una minúscula barreta per cremar). Aleshores els productes aromàtics es consideraven de primera necessitat: l'encens cremava a les cerimònies religioses o a les pires funeràries (per incinerar Popea Sabina, esposa de Neró, se'n van utilitzar entre 1.500 i 2.000 tones); s'utilitzaven per a la composició de drogues i medicaments, per a la fabricació de cosmètics i perfums o per embalsamar. Les posteriors possibilitats de transportar aquests productes per via marítima –transport fet directament amb naus romanes i tripulacions gregues– van afeblir notablement l'opció de les caravanes, "abans que l'expansió del cristianisme li donés el cop de gràcia", explica Maíllo. Perquè la promesa de resurrecció del cos havia d'acabar imposant l'enterrament en comptes de la incineració, amb la qual cosa, quan les elits romanes van adoptar el cristianisme, "la demanda d'incens va caure en picat". I els usos posteriorment acceptats en el ritual religiós de l'Església romana en requerien tan poc que aquest comerç ja no es va recuperar. Però el rastre olorós de la reina de Sabà va sobreviure a la ruta de l'incens.

Abissínia, Makeda. La tradició etiòp de l'antiga Abissínia s'aplega al *Kebr*

A l'esquerra, estampa de Salomó i la reina de Saba amb peu d'oca (Ulm, 1492). Al costat i a sota, il·lustracions de dos manuscrits perses del segle XVI: Bilqis travessant el riu sense cames peludes i la reina amb la puput missatgera de Suleiman. Finalment, a l'extrem, Yul Brynner i Gina Lollobrigida caracteritzats per al film de King Vidor *Solomon and Sheba*: qualsevol semblança amb la realitat -si és que n'hi va haver- és pura coincidència.

Nagast (Glòria dels reis), relat èpic nacional que, segons afirmen, va ser redactat cap a l'any 800 ane. i trobat després a la basílica de Santa Sofia, a Constantinoble. Aquesta tradició, encaminada a demostrar que els hereus d'Israel com a poble escollit són, precisament, els etiòps, va quedar explícitament descrita en la seva constitució re-

visada l'any 1955, que diu que la dinastia reial "descendeix sense interrupció de la dinastia fundada per Menelik I, fill de la reina d'Etiòpia, la reina de Sabà, i del rei Salomó de Jerusalem". Perquè, segons aquesta versió dels fets, Makeda va ser la reina verge que va salvar la ciutat d'Axum (formada originàriament per immigrants sabeus i

posteriorment capital d'un imperi amb ramificacions cap a Núbia o la península aràbiga) del rei serp. Ella mateixa va tallar el cap al monstre, i els habitants, en agraïment, la van proclamar reina (la reina negra que alguns altars i retaulles d'Occident representaran després). Makeda, ja governant, emprèn viatge a Jerusalem. La novetat respecte al relat

bíblic arriba al *Kebra Nagast* quan ens descriu els ardits de Salomó per ficar-se al llit de la jove reina, la qual quan retorna a Etiòpia dona llum Menelik ("fill del rei"). Aquest és ungit com a monarca d'Etiòpia al mateix Jerusalem (ja no hi haurà proclamació popular, en aquest cas, sinó que la cerimònia és oficiada pel summe sacerdot), en la visita que hi fa, poc més de vint-i-dos anys després que Makeda, per conèixer el seu pare (i ser-hi reconegut com a fill, de passada: no cal dir que la seva semblança amb Salomó meravellosa tot-hom i aclareix qualsevol dubte).

I és d'aquesta visita que surt un altre dels elements mítics que relacionem amb la reina de Sabà, perquè, de tornada al seu país, el jove Makeda es va endur ni més ni menys que l'Arca de l'Aliança, símbol del pacte entre Jahvè i Israel i cofre on es guarden les taules de la llei (i, segons sembla, una copa de mana i el bastó del sacerdot Aaron).

De fet, segons la tradició etíop, Indiana Jones i companyia s'haurien pogut estalviar molts maldecaps. Perquè la preuada arca és del tot localitzada: a l'església de Tzion Maryam, a Axum, la guarda gelosament, vigilada nit i dia, un monjo que, en morir, dona relleu i encàrrec a un altre. Ningú més no pot veure aquest sagrat cofre d'or i fusta. Però, de localitzable, ho està tan com les restes del palau, la tomba o la banyera de la misteriosa reina de Sabà, recollides en qualsevol guia amb la tranquil·litat amb què altres afirmen tenir un trosset del carbó de l'infern o una ploma de l'arcàngel Sant Gabriel.

Menelik, fill de la reina de Sabà i de Salomó, es va endur a Etiòpia l'Arca de l'Aliança. Diuen

Pota peluda, peu d'oca. Semblen infinites, les llegendes associades amb aquesta reina. Infinites i xocants, fins i tot. La reina de Sabà, malgrat ser ella la seduïda per les males arts i les trames de Salomó (el rei de les set-centes esposes i tres-centes concubines), ha passat a la història mitològica com a paradigma de l'encant femení. Costa imaginar-se-la, per tant, amb les cames peludes que li atribueix la tradició musulmana, o amb el peu d'oca amb què la representa certa iconografia cristiana. Però també ha passat per això.

El Suleiman de l'Alcorà (el Salomó dels jueus o els cristians), amb tant de poder que els vents obeeixen la seva voluntat i té dimonis genis al seu servei, que coneix el llenguatge dels ocells o de les formigues, sap de la riquesa de la reina de Sabà per mitjà de les notícies que li'n porta una puput. Quan ella arriba a Jerusalem, i a mesura que el rei li mostra meravelles i ella es converteix a la fe d'Al·là, s'enamoren. Però corre el rumor sobre les seves cames peludes (una dona amb tant de poder no pot ser

del tot normal, sembla: diuen que és filla d'un rei i una dona geni, i per això se li atribueix l'estigma pilós). Per comprovar-ho, Suleiman la fa caminar per un terra de vidre (hi ha versions que parlen d'aigua, directament), ella s'arremanga la faldilla i es descobreix el què. I el "què" tant pot ser que sí (i aleshores és Suleiman qui li dona el remei depilatori, després de casar-s'hi i d'annexionar el seu regne) com que no.

Des de la tradició cristiana, sovint s'ha representat la "diferència" de la reina amb la representació, a ella, d'un dels peus amb forma de pota d'oca. Ja sigui perquè aquest animal s'ha associat tradicionalment a la riquesa o a la saviesa, el cas és que els relats medievals acaben de reblar el clau presentant-nos una Bilqís-Makeda-reina de Sabà adorant premonitòriament un tronc que 1.000 anys després havia d'esdevenir la creu de Jesús. Aquesta tradició ens descriu la reina impressionada per un tronc, adorant-lo, i travessant un riu per l'aigua per no trepitjar la sagrada fusta. I és amb aquesta aigua que déu, en resposta al seu acte pietós, li tornarà la cama (o totes dues, segons la versió), ja fos peluda o palmípeda, a la forma original. Al cap i a la fi, diu Maíllo, aquests relats sempre van a parar al mateix lloc: "Fer entrar en l'ordre natural l'anomalia humana i social que representa la Bilqís sud-aràbiga."

Però la imatge d'aquesta poderosa dona de Sabà continua regnant, seductora i independent, en l'imaginari de mig món.

Núria Cadenas

Cines Babel
Cines Albatros

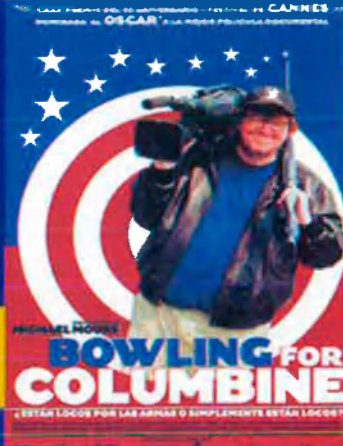
BOWLING FOR COLUMBINE

De Michael Moore

Si presentes aquesta butlleta tindràs el següent preu especial:

<p>Si ets subscriptor d'EL TEMPS: 4€ de dilluns a dijous 1 4,40€ cap de setmana <small>(cal acompanyar justificant de pagament)</small></p>	<p>Si ets lector d'EL TEMPS: 4€ de dilluns a dijous</p>
--	--

Pl. Fra Lluís Colomer, 4. VALÈNCIA

CANNES
OSCAR

ESTAR LOGO POR LAS ARIAS O SUPLEMENTO ESTAR LOGO